

הרב יצחק דביר

הכמות המותרת לקטיף בשביעית

הקדמה

תופעת ייצור היין הביתי והפקת שמן מזיתים שנמסקו באופן עצמאי - איננה נדירה. שנת השמיטה מקלה על המבקשים לייצר יין ושמן בעצמם, מפני שלרשותם עומדים מטעי הפקר רבים, אך מטבע הדברים מדובר בקטיף של כמויות שאינן מועטות, ועלינו לתת את הדעת על שתי נקודות שמגבילות אותנו:

1) מצוות הפקר - התורה ציוותה להפקיר את פירות השביעית, ומכלל הן אתה שומע שאסור להפקיע את ההפקר מן הפירות. אין ספק שמי שהפקיר את שדותיו במהלך הגידול אך בשעת הקטיף 'השתלט' עליהם וקטף את כל היבול שבהם - הפקיע את מצוות השמיטה. וכן כתב הרמב"ם (שמיטה פ"ד, הכ"ד):

וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצוות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך, ויש לו להביא לתוך ביתו מעט כדרך שמביאין מן ההפקר.²

2) איסור קצירה ובצירה - התורה מנתה את איסורי הקצירה והבצירה בין המלאכות האסורות בשמיטה. הדבר סותר לכאורה את ציווי התורה 'והיתה שבת הארץ לכם לאכלה', והראשונים הציעו הסברים שונים לאיסור זה. לענייננו נוגעת פרשנותו של הרמב"ם שמגבילה את כמות הקטיף (שמיטה פ"ד, ה"א):

שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר... אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל. כעת עלינו לברר מהי משמעותם של השיעורים הללו וכיצד הם נמדדים.

א. הכמות שמותר להביא מן ההפקר

הכמות שמותר לקחת מן ההפקר איננה מצוינת במפורש והיא נלמדת בעקיפין מן המשנה (שביעית פ"ה מ"ז) שמגבילה את כמות הכלים שמותר למכור לאדם שחשוד שאינו שומר שמיטה: 'היוצר מוכר חמש כדי שמן וחמשה עשר כדי יין, שכן דרכו להביא מן ההפקר'. במשנה אין מפורש מהו גודל הכד שמותר למכור. סביר להניח שמדובר בגודל סטנדרטי שלא היה צורך לפרשו. על פי ספראי (על המשנה שם), כדים ממוצעים

1. נציין שבפני המבקש להכין יין ושמן עומד אתגר נוסף הקשור לאיסור להשתמש בכלים מקצועיים לצורך הפקת התוצרים מן הפירות, אך בשאלה זו לא נעסוק במאמר זה.

2. יש שהבינו שמצוות ההפקר מופקעת מן התורה דווקא בקטיף של כל השדה, או כשמונע מאחרים לקחת מן הפירות, והגבלת הכמות שהביא הרמב"ם הינה מדרבנן בלבד. ראו במנחת שלמה, שביעית פ"ה מ"ז.

שנמצאו בחפירות ארכיאולוגיות מתקופת המשנה מכילים בין 15 ל-20 ליטר בממוצע.³ הנתון הזה מתאים לעובדה שהיו נושאים את הכד על הכתף - 'וכדה על שכמה', שכן קשה לשאת ביד כד במשקל 15 קילו לאורך זמן, ונשיאתו בכתף מסייעת בכך. שיעור דומה ניתן ללמוד מדברי הרא"ש,⁴ שביאר ש'ליטרא' של קציעות תרומה שהיו על פי הכד בטלות מפני ש'בכל כד יש מאה לטרין' (כ-17 ליטר), וכ"כ הרע"ב.⁵ אולם מדברי הרמב"ם⁶ יש לדייק שבכד היו פחות ממאה ליטראות, שהרי הוא כותב שהביטול מתרחש רק אם היו כדים נוספים שהתערבו יחד.⁷ גם ממקורות נוספים נראה שהשיעור נמוך במעט:

(1) הר"ח (שבת קכז ע"א) כתב: 'שיעור משקל כל כדה קטנה סאה, והבינונית סאה וחצי, והגדולה ג' סאין'.⁸ סביר להניח שהמשנה דיברה על כדים בינוניים, לפי הגר"ח נאה נפח הכד כ-12 ליטר, ואם נאמר שחכמים נקטו לחומרא את שיעור הכד הקטן, מדובר על 8 ליטר.

(2) הר"ש במסכת כלים (פ"ב מ"ב) כתב: 'וסתם חביות הבאות מבית לחם רגילין לעשותן מסאתים ולמטה עד סאה', כלומר: נפח החביות הסטנדרטי הוא 8-16 ליטר. בגמרא (ב"ק כז ע"א) מבואר שאף שבאופן עקרוני החביות גדולות מן הכדים, בחלק מהמקומות קראו לכד חבית, ולהיפך. מסתבר שהדבר היה קשור בגודל החבית, וכאשר היא הייתה קטנה היא נקראה גם כד. אם כן יש להניח שנפח הכד הוא 8-12 ליטר.

מן השיעורים האמורים עד כה עולה שחכמים התירו להביא מן ההפקר פירות להכנת 120-180 ליטר יין ו-40-60 ליטר שמן.

בשו"ת 'אור לציון'⁹ ו'משנת יוסף'¹⁰ הניחו שחכמים התירו לאדם לקחת יין ושמן למשך שנה. לפי זאת חישבו לכמה יין ושמן אדם זקוק ביום, והגיעו למסקנה כי נפחו של כד הוא כ-4 ליטר (לפי ה'אור לציון')¹¹ או 1.5 ליטר (לפי ה'משנת יוסף'). מסקנה זו אינה

-
3. קביעה זו מתבססת על הנחה שהכלים שזוהו ככדים אכן נקראו כך, אולם ייתכן שהיו אלה 'חביות' ששיעורם גדול יותר.
 4. רא"ש, תרומות פ"ד מ"י.
 5. רע"ב למשנה שם.
 6. רמב"ם, למשנה שם.
 7. וראו בתוספות חדשים, שם, שהקשה על הרע"ב והרא"ש.
 8. עם זאת נראה שמסתימת המשנה, שקבעה שהליטרא בטלה אם ישנם כדים נוספים, משמע שאפילו בשני כדים כבר יש כדי ביטול הליטרא במאה, וממילא יש להניח שכל כד מכיל יותר מ-8 ליטר, כפי שנסקף להלן.
 9. הר"ח לומד את דבריו מהגמרא במסכת שבת קכז ע"א שכותבת שנכנסים שני כדים בינוניים בקופה של שלוש סאין, ואולם בפשטות קשה להסיק מכך מהו נפחו של הכד, ואף את קוטר הכד קשה להסיק משם, משום שאין מבואר כיצד הייתה מעוצבת הקופה: אם הייתה רחבה ונמוכה, או שמא צרה וגבוהה. עם זאת מלשון הר"ח שם, שכתב: 'שנמצא שיעור משקל כל כדה קטנה סאה והבינונית סאה וחצי. והגדולה ג' סאין', משמע שהבין שהכדים נכנסים בדיוק בנפח הקופה, ויוצא שנפח הכד הגדול הוא כ-25 ליטר, ונפח הבינוני כ-12 ליטר (לפי הגר"ח נאה). שיעורים אלו אינם רחוקים מן הממצאים הארכיאולוגיים.
 10. אור לציון, שמיטה פ"ד אות ה.
 11. משנת יוסף, ח"ג ס' לב.
 12. לדעת האור לציון שם זהו שיעור כד יין, ואילו נפחיהם של כדים שמן היו רגילים להיות גדולים יותר - 6 ליטר.

מוכרחת, הן משום שאין ראייה להנחת היסוד שמדובר בשיעור שנתי,¹² והן משום שייטכן שהמשנה התירה שיעור שנתי ממוצע למשפחה ולא לאדם יחיד.¹³

ב. הסיבה לקביעת כמות זו והשלכותיה

כאמור, חכמים הגבילו את הכמות שמותר להביא אל הבית כדי שלא לפגוע בחובת ההפקר. את הפגיעה בהפקר ניתן להבין בשני אופנים:
(1) השדה צריך להיות מופקר מתחילת הגידול ועד סופו. כשם שהגודר שדהו בעת הקטיף מפקיע את ההפקר, כך הקוטף כמות גדולה הרי הוא 'משתלט' על השדה ומפקיע את ההפקר ממנו.

(2) התורה הקפידה שהאדם יתייחס לפירות כאל הפקר, ולא כפי שמתייחס בעל הבית. משום כך מותר להשתמש בפירות כאורה, לשימוש אישי, אך כאשר אדם מכניס כמות גדולה לתוך ביתו - הרי הוא משתמש בפירות שלא כדרך הפקר.

ניתן לתלות את שתי ההבנות הללו במחלוקת ראשונים: הרמב"ם בהלכה זו מזהיר מביטול מצוות ההפקר באמצעות גידור השדה או באיסוף כל פירותיו ממנו, וכהנגדה הוא כותב 'ויש לו להביא לתוך ביתו מעט וכו', כלומר הגבלת הכמות נועדה למנוע פגיעה בהפקר של השדה והצמחים שבו, וכשקוטף כמות גדולה הרי הוא מפקיע את ההפקר מן השדה בעת הקטיף.¹⁴ הרא"ש מנגד לא קישר בין הגבלת כמות השמן והיין במשנה לענייננו, אך במשנה הקודמת הוא כותב מהי הכמות שמותר לקחת מן ההפקר (רא"ש, שביעית פ"ה מ"ו): 'ואין אסור אלא להביא הרבה ולעשות אוצר'. מדבריו נראה שהגבלת הכמות אינה קשורה בהתנהלות ההפקר שבשדה, אלא על האדם מוטל לנהוג בפירות שביעית כבהפקר, לקחת לשימוש יום-יומי בלבד ולא 'לעשות אוצר' (יש שהבינו כך גם את דעת הרמב"ם, כמובא להלן).

1. האם השיעור משתנה לפי גודל המשפחה?

ב'משנה ראשונה' (שביעית פ"ה מ"ז) כתב שהשיעור שהתירה המשנה להביא מההפקר הוא 'כל הצריך למאכל ביתו'. לדבריו השיעור משתנה על פי מספר בני המשפחה והרגלי האכילה (כך הוא גם מפרש את סיום המשנה שם: 'ואם הביא יותר מכן מותר' - 'אם אומר שצריך יותר והביא יותר לא מפקינן מיניה דאמרינן מסתמא קושטא קאמר'). קביעה זו

12. אין סיבה להניח שהתורה בהכרח תאפשר הכנת יין ושמן למשך שנה כדי שלא יחסר, שהרי לשאלת 'מה נאכל בשנה השביעית' השיבה התורה בברכת השנה השישית, דהיינו פירות השביעית אינם מיועדים למזונו הבסיסי של האדם, אלא הם תוספת על הקיים ברשותו.

13. כעין ראייה אפשר להביא מפך השמן הקטן שנמצא בנס החנוכה. פך השמן הספיק בדרך הטבע להדלקת נרות יום אחד בלבד. הדלקת המנורה דורשת שלושה וחצי לוג מערב עד בוקר (עפ"י מנחות פט ע"א) - 1.2 ליטר, ואם נבין שכוונת הגמרא שהיה בפך השמן כדי שיעור ליממה שלמה, אזי היה נפחו 7 לוגין שהם כ-2.5 ליטר (אף שבגמרא שבת כא ע"ב, מדובר על 'פך', הרמב"ם פהמ"ש כלים פ"ב מ"ב כותב שפך הוא כד שמן). יש להעיר שאף שהביטוי השגור בפי כל הוא 'כד קטן', בגמרא לא נאמר אלא 'פך שמן אחד', ולא מוזכר שהוא היה קטן מעבר למקובל. התואר 'קטן' הוצמד לפך השמן לראשונה על ידי שיבולי הלקט, סי' קעד.

14. יש להעיר שהלשון 'יש לו להביא לתוך ביתו' נשמעת יותר כקפידא על הכמות שמביא לביתו, והיה לרמב"ם לכתוב 'ויש לו ליקח מן השדה...!'

מתאימה יותר לשיטת הרא"ש שהפקעת ההפקר נמדדת ביחס האדם אל הפירות, ולכן בעל משפחה גדולה יוכל לקטוף פירות רבים בעוד בעל משפחה קטנה יוכל לקטוף פירות מועטים (וייתכן אף שבעל שמחה יוכל לקטוף פירות להסעדת כל האורחים). אולם לפי פשט הרמב"ם, שהגבלת השיעור נועדה כדי שלא יופקע ההפקר מן השדה - קשה להניח שהדבר ישתנה לפי הרגלי המשפחה וגודלה¹⁵. הדבר מוכח מכך שהמשנה לא טרחה לפרט למי נקבע שיעור זה: האם לבעל משפחה או לאדם יחיד? לעשיר או לעני? בין הדעות הללו קיים הבדל גם ביחס להמרת שיעורי המשנה לימינו: לדברי הסוברים שחכמים התירו לקחת מן ההפקר כשיעור הנצרך לבני ביתו, נראה ששיעור 15 כדי יין נאמר דווקא לפי ההרגלים שהיו מקובלים באותה העת, אך לרגיל להשתמש בכמות פחותה יהיה מותר לקטוף לכמות קטנה יותר. מנגד לפי הסוברים שחכמים לא רצו להפקיע את ההפקר מן הגדל בשדה - השיעור נקבע על ידי חכמים ללא קשר להרגלי השימוש.

2. מהו השיעור במינים אחרים?

לשיטת הסוברים שחכמים הגבילו את הכמות שמותר לאדם לאגור בביתו, נראה שההיגיון שביסוד הגבלת חכמים ל-15 כדי יין ו-5 כדי שמן הוא שיעור לשימוש ביתי למשך שנה (120 ליטר יין = כ-2.5 ליטר יין לשבוע).¹⁶ עלינו לשאול: האם גם בפירות אחרים נתיר כמות לשימוש למשך שנה? או שמא דווקא ביין ושמן, שרגילים לקטוף מהם במרוכז פעם בשנה למשך כל השנה, יהיה מותר לעשות כך, והוא הדין לכל מין אחר שכך רגילים לעשות בו (כגון: להכנת מיץ או ריבה או לכבישה), אך מינים שרגילים לקטוף מהם לזמן קצר - יהיה מותר לקטוף מהם לזמן קצר בלבד?¹⁷ ספק זה איננו קיים לפי פשט הרמב"ם, הגורס שחכמים אסרו לקחת מן ההפקר כמות גדולה משום שבכך הוא מפקיע את ההפקר מן הפירות שבשדה, ולדעתו נראה שהשיעור יהיה קבוע בין ביין ובשמן ובין בפירות אחרים (מדובר בכמות עצומה - כ-300 קילו).¹⁸ הדבר יהיה נכון גם לפי פשט דברי הרא"ש שאסר 'לעשות אוצר'.

3. איסוף משדות שונים

לשיטת הרא"ש, שעיקר האיסור הוא האגירה בבית 'להביא הרבה ולעשות אוצר', ברור שגם איסוף פירות הפקר רבים משדות שונים ובהזדמנויות שונות אסור. מנגד לפי פשט הרמב"ם הדבר צריך להיות מותר, שהרי אינו מפקיע את ההפקר ממקום מסוים, וכן כתב ב'שיעורי שבט הלוי'¹⁹ שהגבלת כדי היין והשמן נאמרה כאשר מביא בפעם אחת מן השדה, אך בכמה הזדמנויות יכול להביא יותר.

15. וכך נטה לומר בדרך אמונה, הל' שמטו"י פ"ד הכ"ד, בה"ל ד"ה וכן.

16. כך כתבו באור לציון ומשנת יוסף שם.

17. כך כתב הרב יהודה עמיחי, אמונת עתיך 44 (תשס"ב), עמ' 45-49.

18. לפי דעה זו, הסיבה שבשמן התירו כמות פחותה כנראה נובעת מההבדלים בין תפוקת הענבים לתפוקת הזיתים. כדי להפיק ליטר יין זקוקים לפחות מ-2 קילו ענבים, לעומת זאת כדי להפיק ליטר שמן זקוקים ל-5.5 קילו זיתים.

19. שיעורי שבט הלוי, שביעית פ"ה אות צד.

השלכה נוספת של שאלה זו נוגעת למצב שבו אדם עבר ואסף כמות גדולה לביתו, האם עליו להוציאה ולהפקירה? לשיטת הרמב"ם בפשוטות אין עניין בכך (אלא אם נקנוס אותו), וכך גם עולה מדעת בעל 'שבט הלוי' לעיל. אך ה'חזון איש'²⁰ והגרש"ז אויערבך²¹ כתבו שהאוסף כמות גדולה צריך להוציא ולהפקיר את מה שבביתו. נמצא שדעתם נוטה להבנת הרא"ש שהפקעת ההפקר מתבצעת באיסוף רב בביתו.

4. האם הגבלת הכמות חלה בשדה של אחר?

לפי דעת הרא"ש, שהאיסור נובע מהתנהלותו של האדם כלפי פירות השביעית - אין מקום לחלק בין קרקע בבעלותו לקרקעות של אחרים. ואולם לפי דעת הרמב"ם, שנטילת פירות רבים אסורה מחמת הפקעת ההפקר מהשדה, יש מקום לומר שהדבר אסור דווקא בקרקע שלו, שבה התייחסותו מחזיקה אותו בבעלותו ומונעת את ההפקר. למעשה בשו"ת 'אור לציון'²² כתב שהגבלת הכמויות חלה דווקא בקרקע שלו, אולם מקרקע של אחרים מותר לקחת ללא הגבלה. וה'חזון איש'²³ מסתפק בדיוק בנקודה זו, אם האיסור להביא כמות גדולה מן ההפקר נובע מכך 'שכל האוצר לזמן מרובה לא הוי לאכלה וחשיב כסחורה', וממילא הדבר יהיה אסור גם משדה חברו, או שמא האיסור נובע מכך שהוא מפקיע את הפקר שדהו 'ואפשר שכל שאוסף משדות אחרים מותר אף במרובה'.²⁴

5. האם רשאי לקטוף בשליחות אחרים?

לפי דעת הרא"ש, שנאסרה אגירת פירות שביעית רבים בביתו, רשאי אדם לקטוף פירות לצורך מכרים המבקשים זאת ממנו, אם יחלק להם את הפירות בלא לאוגרם בביתו. ואולם לשיטת הרמב"ם נראה שהקטיף עצמו של פירות רבים הוא המפקיע את ההפקר מן השדה, גם אם עושה זאת לתועלת אחרים.

6. קצירת השדה כולו

הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד הכ"ד) כתב שמצוות העשה של הפקרת השדה מתבטלת 'אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו'. אפשר להבין מדבריו שאיסוף של כל פירות השדה אסור גם אם מדובר בכמות קטנה מן השיעור שמותר לקחת מן ההפקר, מפני שבנטילתו הכול הרי הוא כבעלים.²⁵ ואולם לשיטת הרא"ש לא הקפידו אלא על הכמות הנאספת בבית, וכן נקט הגרש"ז אויערבך²⁶ להלכה שאם יש בגינתו כמות קטנה רשאי לזכות בכולה.

20. חזו"א, שביעית סי' יב ס"ק ט.

21. מנחת שלמה, שביעית פ"ה מ"ז.

22. אור לציון, שביעית פ"ד אות ה.

23. חזו"א, שביעית סי' יב ס"ק ט.

24. וכן נשאר בצ"ע בחזו"א, שביעית סי' יג ס"ק יז; ובחזו"א, שם סי' כו ס"ק ו, כתב שמותר ללקט שיעור מועט גם משדה אחרים, אך לא התפרש אם כוונתו מחמת איסור קצירה או שמא מחמת הפקעת ההפקר, אך בדרך אמונה, שמיטה פ"ד ס"ק קפא, הבין שהחזו"א הכריע לאסור.

25. וכך דעת הרב יהודה עמיחי.

26. מעדני ארץ, שביעית סי' ז אות ג; הדבר מתאים לגישתו לעיל הרואה את עיקר האיסור באיסוף הפירות בבית.

סיכום ביניים

דברי הרמב"ם נוטים לקבוע שהאיסור הוא הפקעת ההפקר מהשדה, כך סבר בעל 'שבט הלוי', וכך עולה מדברי שו"ת 'אור לציון', שהתיר לקחת מקרקע של אחרים ללא הגבלה. ה'חזון איש' אומנם הסתפק בכך, אולם מחיובו להפקיר כמות גדולה שלקח לביתו משמע שהאיסור הוא לגבי שמירת כמות גדולה בביתו, וכן דעת הגרש"ז אויערבך.

ג. הכמות המותרת בקצירה למול הכמות המותרת בהפקר

בספרא (בהר פ"א אות ג) מפרשים חכמים את איסור התורה 'לא תבצור': 'לא תבצור כדרך הבוצרים'. וביאר הרמב"ם (שמיטה פ"ד ה"א):

שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר... אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

לאחר שביררנו מהו השיעור שמותר להביא מן ההפקר, כעת עלינו לברר: האם השיעור שנאמר לעניין קצירה ('קוצר מעט מעט') ולעניין הפקעת ההפקר ('להביא לתוך ביתו מעט') זהים? במבט ראשון ישנן כמה סיבות להניח שהתשובה חיובית:

(1) השימוש במילה 'מעט' חוזר על עצמו בשני המקרים (אם כי ייתכן שכפילות המילה 'מעט מעט' מצמצמת את השיעור).

(2) סביר להניח שהשיעור שמותר להביא מן ההפקר הוא השיעור שמותר לבצור, שהרי אם אסור לבצור כמות גדולה כל כך, כיצד יביא אותה מן ההפקר?

(3) כטעם לאיסור בצירה כתב הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת רכג): 'נעשה אותו בשנוי להורות שהוא הפקר'. אם שני האיסורים נובעים מאותו עיקרון - השמירה על ההפקר, סביר שגם הגבלת הכמות זהה.

הקושי המרכזי בהשוואה בין השיעורים הוא הכמות הרבה שהותרה בנטילת ההפקר. לשם ההמחשה (בחישוב גס) יש להעריך כי עץ גפן שאינו מטופל בשמיטה מניב כ-4 ק"ג ענבים, מהם אפשר להפיק כ-2.5 ליטר יין. נמצא כי כדי להפיק 120 ליטר יין יהיה מותר לבצור כ-50 עצי גפן. הגדרת שיעור גדול כל כך כ'שינוי מדרך הבוצרים' אינה מתקבלת על הדעת, והוא בוודאי אינו מתיישב עם לשון הרמב"ם 'חובט מעט מעט ואוכל', שמורה על קטיף לאכילה מיידית, ולא לאגירה למשך שנה.

יש שביקשו לחלק בין רוב סוגי הפירות שנקטפים לצורך אכילה מיידית ובין יין ושמון, שרגילים לשם הכנתם לקטוף פירות במרוכז, אחת לשנה, ולהכין מהם תוצר לשנה. ואולם דברי הרמב"ם ב'קצירה' נסובים לגבי תבואה, שאף אותה רגילים לקצור בפעם אחת ולטחון למשך שנה שלמה, ולמרות זאת הרמב"ם אוסר לקוצרה בכמות גדולה.

לאור זאת יש שנקטו ששיעורי הבצירה וההפקר אינם שווים,²⁷ אך האפשרות לחלק בין השיעור האמור לגבי בצירה לאמור לגבי הפקעת ההפקר מאתגרת: כיצד יהיה ניתן

27. ספר השמיטה, עמ' כא, בשם גדולי ירושלים; מעדני ארץ, שביעית סי' ג: 'ונמצא דכשיעור זה יהיה לו רק ממה שיוכל לאסוף במשך כל הזמן, אבל מנולן דשיעור זה הוא כדי בצירה בפעם אחת'.

להביא כמות גדולה מן ההפקר בלא לעבור על איסור בצירה? להלן נציע כמה אפשרויות לכך.

1. שיעורים שונים להלכות שונות

ייתכן שחכמים קבעו שיעורים לשני איסורים שונים: השיעור להפקעת ההפקר הוא 15 כדי יין ו-5 כדי שמן, ואילו השיעור לאיסור בצירה נמוך בהרבה. נכון שבדרך כלל הלוקט מן ההפקר יתמודד עם איסור בצירה ויאלץ לאסוף כמות קטנה יותר, אך זאת לא מחמת מצוות ההפקר.

הקושי ביישוב זה הוא שהמשנה התירה למכור לחשוד על השביעית חמישה עשר כדי יין וחמישה כדי שמן, ועל כן חובה עלינו להניח שיש מציאות שבה מכירה כזו לא תכשיל את הקונה באיסור בצירה. אפשר לומר בדוחק שישנה אפשרות שהחשוד יאסוף ענבים מן הקרקע בכמות גדולה ולא יעבור על איסור בצירה. אלא שצ"ע אם אפשר לתלות במציאות רחוקה כל כך, ובנוסף מלשון הרמב"ם באיסור בצירה (רמב"ם שמיטה פ"ד הכ"ב) - 'הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה'²⁸ - משמע שהאיסור חל לא רק על הקטיף אלא גם על איסוף הפירות מן הקרקע, וכן הבין החזון איש.²⁹

2. הבדל בין איסוף ובין קטיף

הגרש"ז אויערבך (מעדני ארץ סי' ג) כתב שאין הכרח להשוות בין השיעורים: דכשיעור זה (15 כדי יין ו-5 כדי שמן) יהיה לו רק ממה שיוכל לאסוף במשך כל הזמן, אבל מנלן דשיעור זה הוא כדי בצירה בפעם אחת? דבריו של הגרש"ז מתיישבים בנקל לפי השיטה שחששה להפקעת ההפקר על ידי איסוף של כמות גדולה בבית (לעיל הגדרנו אותה כשיטת הרא"ש), וממילא ניתן לומר שבנוסף לאיסור בצירה, שקיים גם בכמות קטנה יותר, ישנו איסור נוסף לאסוף לביתו כמות רבה ממקורות שונים. אולם גם לפי הסוברים שהגבלה על הכמות שמותר לקחת מההפקר נועדה כדי להותיר את השדה ויבולו מופקרים (פשט הרמב"ם), אפשר לומר שאיסור בצירה מתקיים רק אם בוצר כמות גדולה בבת אחת, ואילו הפקעת ההפקר מתקיימת גם אם בוצר בכל פעם מעט ואוגר כמות גדולה. וכך כתב ב'ספר השמיטה' (עמ' כא):
נראה שאפשר להתיר להעמיד מבני ביתו או פועלים שכל אחד ואחד ילקט או יבצור מעט מעט ולהביא הכל לביתו.

3. משלו ומשל חברו

לדעת החזון איש³⁰ איסור קצירה בכמות גדולה נאמר דווקא לגבי הקוצר משדהו, אך לא משדה אחרים. לפי דבריו ייתכן שמשדהו מותר לקצור דווקא כמות קטנה, ומשדה אחרים מותר לקצור גם כמות גדולה, ולשם כך נדרשה ההגבלה שלא ליטול יותר משיעור 15 כדי

28. בלשון זו השתמש הרמב"ם גם בספר המצוות ל"ת רכג; אולם ייתכן לומר שהמילה 'איסוף' נבחרה כדי להימנע מלהשתמש במילה 'בציר' שמיוחדת דווקא לגפן.

29. חזו"א, שביעית סי' יב ס"ק ה.

30. חזו"א, שביעית סי' יב ס"ק ה-ו.

יין ו-5 כדי שמן. למעשה רבים חלקו על דברי ה'חזון איש' והורו שגם בשדה חברו יש איסור קצירה ובצירה בכמות גדולה.³¹

4. קצירה בשינוי

בדעת הרמב"ם, שהתיר לקצור דווקא כמות קטנה, נחלקו הפוסקים. יש שהבינו שלדעתו 'דרך הקוצרים' נמדדת על פי כמות היבול בלבד, והתורה אסרה לקטוף כמות רבה משום שהוא מראה בכך בעלות על הקרקע.³² אולם הרב טוקוצ'ינסקי³³ מבין שלדעת הרמב"ם חובה לבצע שינוי בפעולת הקצירה או בתהליך שלאחריו. במקום לשנות באופן הקצירה, הרמב"ם הציע לשנות בכמות הקצירה, ולקצור רק מעט מעט שלא כדרך הקוצרים,³⁴ אך אפשר לקטוף כמות גדולה בשינוי אחר. לפי דבריו מובן מדוע נצרכת הגבלת הכמות האמורה לגבי ההפקר, שאותה אסור לאסוף גם אם קוטף בשינוי.

ד. הכמות המותרת בקצירה למעשה

לאחר שביססנו את ההנחה שהשיעור המותר בבצירה איננו זהה לשיעור שנאמר לגבי הפקר (15 כדי יין ו-5 כדי שמן), עלינו להבין מהו השיעור שמותר לבצור. מלשונו של הרמב"ם 'קוצר מעט מעט וחובט ואוכל' משמע שמדובר בכמות לאכילה מיידית. ב'ספר השמיטה'³⁵ כתב שהוא התייעץ על סוגיה זו עם גאוני ארץ ישראל, וקיבל תשובות שונות: לדעת הרב חיים ברלין הכוונה למזון בשיעור שלוש סעודות. מנגד הרידב"ז הבין שמדובר בכמות שמעובדת בכלים ביתיים ללא צורך בשימוש בגת, כגון: ענבים שמספיקים להכנת יין בקערה ביתית. ב'חזון איש'³⁶ נקט שהשיעור המותר הוא: 'כשיעור שאדם מכין בביתו לתשמיש בני ביתו לימים מועטים'.³⁷ הגרש"ז אויערבך³⁸ כותב שלא ניתן להבין את לשון הרמב"ם 'מעט מעט' כפשוטה, שהרי הרמב"ם עצמו כותב (שמיטה פ"ח ה"ג) שמותר למכור עגלה ומגל לחשוד על השביעית: 'שאם יקצור בו מעט ויביא על העגלה מעט ה"ז מותר', משמע שה'מעט' האמור כאן הוא כזה שנדרשת עגלה בשבילו ואינו נישא ביד. הגרש"ז אויערבך מסביר את דברי הרמב"ם לאור דבריו בספר המצוות: 'כמי שיקצור דבר שהוא הפקר בלי הכנה ובלתי תיקון...'

31. מעדני ארץ, שביעית פ"ז אות ד; אור לציון, שביעית סי' ד אות ה.

32. חזו"א, שביעית סי' יב ס"ק ה, וכעין זה גם משמע מהמנחת חינוך מצוה שכט: 'הבצירה הוא כדרך הבוצרים אם אוסף אח"כ כמו בכל שנה, וכן במעדני ארץ, פרק ד.

33. ספר השמיטה, עמ' כ.

34. כך גם עולה מדברי הרב קוק במשפט כהן, סי' סז, שכתב שלדעת הרמב"ם מותר לקצור בכמות גדולה אם עושה בשינוי אחר.

35. ספר השמיטה, עמ' כא.

36. חזו"א, שביעית סי' כו ס"ק ו.

37. בדרך אמונה, הל' שמטו"י פ"ד צה"ל ס"ק שט, הביא שה'חזון איש' התיר לעשות יין למשך שבועיים בלבד, ותמה עליו מדוע לא יהיה מותר להכין שיעור 15 כדי יין. ונראה שה'חזון איש' מבין שגם הכנת היין היא חלק מהבצירה, שצריכה להתבצע בכמות קטנה, ומה שהתירו 15 כדי יין הוא כשעושה פעמים רבות ומצטבר לו שיעור זה.

38. מעדני ארץ, שביעית סי' ג.

לדעתו איסור הקצירה בכמות מרובה טעמו שכמות כזו מיועדת לעיבוד מקצועי ('לעשות כרי'), והתורה התירה לאכול פירות שביעית בפשטות, בלי עיבוד והכנה מרובים.³⁹

סיכום

1. חכמים התירו לאגור בביתו 15 כדי יין של שביעית, שהם 120-180 ליטר יין, וחמישה כדי שמן שהם 40-60 ליטר שמן.
2. השיעור הזה משמעותי למי שקונה מאוצר בית דין או מקבל ענבים זיתים ועושה מהם יין ושמן, אולם הבוצר ענבים משדהו או מוסק זיתים צריך לקטוף כמות קטנה כדי שלא יעבור על איסור בצירה.
3. למעשה נראה שיש מקום להקל כדברי הגרש"ז אויערבך, שכל כמות שאינה דורשת עיבוד בכלים מקצועיים מותרת לבצירה, ונאסרה רק כמות כזו שבשביל לסוחטה נדרש יקב או בית בד, דהיינו: 10-20 ק"ג ענבים זיתים.
4. המעוניין להכין יין ושמן בכמות רבה יותר, יכול לבצע את הקטיף בשינוי ולקטוף בכמות גדולה, או לחלופין לקטוף בכל פעם מעט, ובלבד שבסופו של דבר לא יבצור פירות ליותר מחמישה עשר כדי יין ולחמישה כדי שמן.
5. אפשרות נוספת לבצע את הבצירה ללא הגבלה, היא במסגרת אוצר בית דין, שעליו אין חלים איסורי בצירה והפקר, מכיוון שעושה זאת לתועלת הציבור ובשליחותו. לכך ישנו גם יתרון הלכתי בקשר לאפשרות להכין את היין והשמן בכלים מקצועיים.

39. לדעת הגרש"ז עצם הקצירה לצורך עיבוד מקצועי אסורה, והוא מסופק אף במקרה שבו אדם קצר על מנת לעשות עיבוד אסור, ולבסוף לא עשה, אם עבר איסור דאורייתא בבצירתו. בסימן ד הוא מבהיר שעבוד מקצועי לפירות שנקטפו בהיתר - זהו בוודאי איסור מדרבנן בלבד.